

SEVİNC İSMAYILOVA*

GERÇƏKLIYIN DİSKURSDA ƏKS OLUNMASI

XÜLASƏ

Son illərdə dilin linqvo-psixoloji problemlərinə aid məqalələrin sayı sürətlə artmaqdadır. Çünki dilin linqvo-psixoloji hadisə olduğunu hər kəs artıq qəbul və təsdiq edir. Bu məqalədə bir tərəfdən diskursun linqvo-psixoloji mahiyyəti təsvir edilir, digər tərəfdən isə reallığın diskursda əks olunma imkanları araşdırılır. Bütün bu məsləhətlə bağlı izah və şərhlər verilirərkən koqnitiv dilçiliyin ilkin meyar və normalarına və eləcə də bu istiqamətdə yaranmış ən son nəzəriyyələrdən biri olan linqvo-psixoloji vəhdət nəzəriyyəsinə istinad olunur.

Açar sözlər: *diskurs, gerçəklik, element, subyekt, kommunikant, transformasiya.*

Aktiv kommunikantın ilkin qayəsindən və onun passiv kommunikanta subyektiv münasibətindən asılı olaraq eyni bir gerçəkliklə bağlı yaranan diskurs fərqli zamanda tamamilə fərqli ola bilər. Ona görə də istənilən diskursun yaranma meyarında subyektiv vəziyyət və ya qərar çox şeyi həll edir. İnsanın gördüyü reallığa münasibəti, eləcə də ifadə etmək istədiyi qayə onunla bağlı yaranan diskursa uyğun olur. Başqa sözlə desək, diskursun yaranmasında onu yaradan subyektin fərqi rəyi və münasibəti ən önəmli faktordur.

Bunu da qeyd edək ki, mətnə əsaslanmaq yolu ilə ilkin yaranmış diskursu bərpa etməyə cəhd, əslində, diskursiv situasiyanın özünün bərpasına cəhddir. Diskursun tam bərpası prosesinin reallaşma bilməsi üçün nitqin və ya mətnin tam şəkildə anlaşılması tələb olunur. Əks halda, baş vermiş real proses olaraq diskursiv situasiyanın bərpası mümkün olmur.

Son dövrlərdə istər dünya, istərsə də Azərbaycan dilçiliyində ümumi psixolinqvistik və ya onun ən son istiqamətlərindən olan koqnitiv dilçilik və linqvo-psixologiya ilə bağlı elmi tədqiqatlara meyl sürətlə artır. Dilin və nitqin linqvo-psixoloji fenomen olduğunu nəzərə almaqla ənənəvi dilçilikdə tədqiq edilmiş bəzi mövzular yeni yanaşma tərzini baxımından, o cümlədən koqnitiv və linqvo-psixoloji baxımdan yenidən tədqiqata cəlb olunur. Psixoloji dilçiliyin tədqiqat obyektlərindən biri olan *diskurs* ötən əsrin son illərindən başlayaraq bütün elm sahələrində və informasiya məkanında olduqca geniş istifadə edilən məfhum olub, fərqli mənalarda işlədilir. Buna görə də *diskurs* anlayışına dilçilik və psixologiyada belə yetərincə dolğun və bitkin tərif vermək çətindir. Bu ondan irəli gəlir ki, fərqli elm sahələrində, hətta sadəcə dilçilik elmi daxilində belə, *diskurs* anlayışının mənə tutumu fərqli şəkildə qəbul və şərh olunur. *Diskursa* müxtəlif alimlər fərqli şəkildə yanaşırlar/

Dilçilik sahəsində Zelliq Hərris "Diskurs təhlili" adlı əsərində *diskurs* terminindən istifadə etmiş və bildirmişdir ki, "*Diskurs* sosial elmlərin və bəşəriyyətin lüğət tərkibinin əsas və vacib konseptlərindən birinə çevrilmişdir" [Harris: 1952, s.28].

T.A.Van Deyk "Diskursun tərfi" əsərində diskursu belə xarakterizə edir: "*Diskurs* – aktual danışılan mətn və nitq, aktual nitq fəaliyyəti ilə əlaqəli konseptdir" [Dijk: 2009, s.77] və ya daha dəqiq desək konseptlər silsiləsidir. Bəzi hallarda belə hesab edirlər ki, diskurs mətnədə reallaşan linqvistik fenomendir. Həmin məqamlarda diskurs nitqə bərabər tutulur və analogi olaraq mətnin ekvivalenti hesab edilir. Bizcə, tərcümə əsərləri ilə bağlı əks ardıcılıqla

* AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Sosiolinqvistika və psixolinqvistika şöbəsi,

yaddaş və ya təsəvvürümüzdə diskursun yaranması, bərpası və digər şəkillərdə formalaşması prosesi, bir qayda olaraq, mətn və ya ümumi kontekst bazasında nəzərdən keçirilməlidir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, diskurs kommunikanter arasında cərəyan edən interaktiv prosesin nəticəsi, hətta bu prosesin özü kimi ortaya çıxır. Bəlkə də elə bu səbəbdəndir ki, N.Enkvist diskursa belə bir tərif vermişdir: “Diskurs mətnlə sosial komponentə malik kontekstin vəhdətidir” [Enkvist: 1997, s.132]. N.Enkvist bu tərifdə sadəcə mətnlə kontekstin deyil, eyni zamanda sosial komponentin, sosial təcrübənin və həyatın əhəmiyyətini də vurğulayır.

Diskursun reallığı əks etdirmə potensialından danışarkən ilk öncə *reallıq nədir* məsələsinə toxunaq. Şüurumuzdan asılı olmayaraq, biz onu dərk etsək də, etməsək də, ətraf mühitdə mövcud olan hər şeyin məcmusu reallıq və ya gerçək aləmdir. İnsan bu reallığı və ya gerçəkliyi, təbii ki, tam şəkildə dərk etmir və edə də bilməz. Real aləmdə çox şey var, insan çox şeylə təmasda olur, lakin onun dərk etdiyi bu çoxluqların kiçik bir hissəsidir. Bir qayda olaraq insan yaxın təmasda olduğu gerçəklik vahidlərini dərk edir. Onların əksəriyyəti insanın ehtiyacına uyğun gələn vahidlər təşkil edir. Əgər diqqətlə fikir versək, bunu da görə bilərik ki, dərk olunan əksər şeylər insanın gündəlik həyatında ehtiyac duyduğu şeylər və ya cəhətlərdir.

İnsan dərk etdiyi hər bir şey haqda informasiya vermək ehtiyacı duymur. Haqqında informasiya verilən şeylər dil qabığı ilə örtülərək maddiləşir və nəticədə müvafiq diskursiv situasiyalarda ünsiyyəti təmin edən nitq sözləmi¹ yaranır.

Buraya qədər deyilənləri belə ümumiləşdirə bilərik ki, insan beynində olan informasiyanı canlı şəkildə qarşı tərəfə ötürdüyü zaman diskurs yaranır. Yəni diskurs canlı ünsiyyət prosesində yaranır və qəbul edilir. Buradan belə bir nəticəyə gəlirik ki, diskursun yarandığı məkan və zaman da diskursiv informasiya baxımından çox əhəmiyyətlidir. Diskurs informasiyanın verilməsi prosesində yaranır. Diskurs yarana və ötürülə bilər. Qəbul edilən isə, artıq, diskursiv situasiyadır. Daha dəqiq desək, diskursiv situasiyada yaranmış nitq yaratma prosesinin özüdür. Bu prosesin özünü şərti olaraq diskurs yaratma prosesi adlandıra bilərik, çünki məhz "*real situasiya, zaman, məkan və nitq sözləmi öz arasında birləşərək diskursun yaranmasını təmin edir*" [Əsgərov: 2019].

Dilçilikdə belə bir fikir formalaşmışdır ki, diskurs, bir qayda olaraq, yaxın (üz-üzə) təmas bazasında, yəni aktiv və passiv kommunikanterin vizual və vokal təmas məsafəsində olduğu hallarda reallaşan ünsiyyət prosesində yaranır. Diskursiv ünsiyyətə real həyatda əyani şəkildə yaşanan ünsiyyət də demək olar. Bu ünsiyyət üçün aktiv və passiv kommunikanter faktorunu nə qədər vacibdirsə, həmin ünsiyyətin cərəyan etdiyi real zaman, şərait və situasiyanın özü də bir o qədər vacibdir. Danışan və dinləyən şəxslərin üz-üzə dayandığı, bir-birini həm görmək, həm də eşitmək imkanına malik olduğu təbii şəraitdə baş verən dialoq, söhbət, mübahisə və s. aid olduğu situasiya ilə birlikdə diskursun ən bariz nümunəsi hesab oluna bilər. Burada qeyd edilən “təbii şərait” ifadəsi çox vacib faktorlardan və ya şərtlərdən biridir, çünki təbii şəkildə baş verməyən dialoq, söhbət, mübahisə və s. diskurs deyil, adi nitq mahiyyəti daşıyır [Əsgərov: 2015, s.255]. Daha doğrusu, onlar heç bir interaktiv mahiyyətə malik olmur və yazılı mətn kimi qəbul edilir.

Buraya qədər deyilənləri belə də ifadə edə bilərik ki, linqvo-psixoloji vəhdət nəzəriyyəsi baxımından diskurs insan beynində yaranan abstrakt təsəvvür və ya psixoloji obrazlar siste-

¹ Biz bu termini “Linqvo-psixoloji vəhdət nəzəriyyəsi” bazasında verilən izah və məna ilə qəbul edirik.

minin təzahür şəklidir. O, vahid zaman kəsiyində və vahid məkanda yaşanan real həyatı əks etdirir. Həmin nəzəriyyəyə əsasən, diskurs nitq söyləminin yaranmasını təmin edən birinci sıra gerçəklik elementləri silsiləsidir ($Ge_1 + Ge_1 + Ge_1 + Ge_1 \dots$). Onu nitq söyləminin dərk olunması nəticəsində insan beynində yaranan abstrakt təsəvvürlər silsiləsinin də ekvivalenti hesab etmək olar. Eyni zamanda nitq söyləminin əmələ gəlməsini təmin edən ən vacib element ilkin fikir, məram və ya məqsəddir. Nitq söyləminin ikinci sıra gerçəklik elementləri silsiləsi isə diskursun dil sistemində əks olunması nəticəsində yaranan dil struktur vahidləri kompleksidir ($Ge_2 + Ge_2 + Ge_2 \dots$), yəni nitq və ya mətdir. Beləliklə, diskurs nitqin və mətnin yaranması ilə nəticələnən linqvo-psixoloji proses və ya fenomendir.

Linqvo-psixoloji vəhdət nəzəriyyəsinə əsasən nitqin və mətnin dərk olunması vizual-vokal dərkətmənin birinci fazasında baş verir [Əsgərov: 2015, s.255]. Bu fazada nitqin özü eşidilir və ya mətn oxunur. Onun parlaq elementləri müəyyənləşdirilir. İlkin olaraq dərkətmə mərhələsində nitqin və mətnin özü sözbəsöz gerçəklik elementinə transformasiya olunur. Transformasiya olunmuş gerçəklik elementləri insan beynində əvvəlcədən mövcud olan gerçəklik elementləri ilə qarşılaşdırılır. Əgər mətnə aid gerçəklik elementləri əvvəlcədən dərk edilmiş və yaddaşda olan gerçəklik elementləri ilə tam uyğun gələrsə, o zaman mətn tam şəkildə dərk edilir. Beləliklə də onun bazasında diskursiv situasiya qismən (çox nadir hallarda isə tam) bərpa olunur. Buradan belə nəticəyə gələ bilər ki, nitq və ya mətn diskursun bərpasına şərait yaradan linqvistik vahidlər və ya elementlər silsiləsidir. Belə ki diskurs nitqə və ya mətnə transformasiya olunur, eyni zamanda nitq və ya mətn vasitəsilə bərpa edilir. Diskurs zaman və məkan daxilində inkişaf edən prosesdir və həmin prosesi, eləcə də onun nəticələrini özündə birləşdirən fəaliyyətdir. Bu mənada diskursun bərpa potensialı linqvistik baxımdan böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Tərcüməçi mətdə gözlənilən və ya onun fərdi informasiya ehtiyacına zidd olmayan mətn komponentlərini aşkar edərsə, bu zaman müəlliflə birgə mövzunun və ya problemlərin aydınlaşması üçün müvafiq formanı və ya mətni mənimsəməyə çalışır. Əgər uyğunlaşma baş tutarsa, bunun nəticəsində mətnin məzmunu və mənası barəsində tam təsəvvür formalaşır, bu halda diskursun bərpa olunduğu iddia edilə bilər: “Mətn o zaman mənalı və anlaşılacaq hesab olunur ki, qarşı tərəf, yəni mətni dinləyən (və ya oxuyan – *S.İsmayılova*), yəni qəbul edən özü də ona uyğun model yarada bilsin. Məna ilə yanaşı, mətnin hissələri əvvəlki modellərdən alınmış məlumat, eləcə də əksəriyyət tərəfindən qəbul olunmuş ümumi bilik nümunələri bu cür modellərin qurulmasına köməklik edir” [Abdullayev: 2011, s.240].

Bu nəzəri mülahizələri nakam sevgiyə həsr olunan iki əsər bazasında nəzərdən keçirək. M.Füzulinin “Leyli və Məcnun” və Vilyam Şekspirin “Romeo və Culyetta” əsərlərində müxtəlif ictimai və fərdi səbəblər üzündən qəbul edilməyən sevgi ilə bağlı diskursiv situasiyanı – cəmiyyətin, personajların və müəlliflərin prizmasından nəzərdən keçirək.

Əvvəlcə “Leyli və Məcnun” əsərində anasının Leyliyə nəsihəti:

-Key şux! Nədir bu göftügülər?
Qılmaq sənə tə nə eybculər?
Neyçin özünə ziyan edirsən?
Yaxşı adını yaman edirsən?
Neyçin sənə tənə edə bədgu?
Namusuna layiq işmidir bu?

[Füzuli: 2011, s.55]

İslam şərqində qız-qadınların adlarının bilinməsi və dillərə düşməsi qəbul edilməz sayılırdı. Adı dillərdə gəzən qızlar ailələri üçün təhqir hesab olunurdu. Bu düşüncə tərzinin konseptual ifadəsi spesifik diskursun yaranmasını tələb edir. Belə bir diskurs Qərb dünyasından olan bir şəxs tərəfindən adekvat şəkildə dərk oluna bilməzdi. Əri Menelayı atıb Troyalı gənc oğlanla qaçan Yelena əgər Şərqli olsaydı, onu daşqalaq edərdilər. Amma Qərb düşüncə tərzinin bu davranışını sevginin son həddi – ən yüksək zirvəsi adlandırdı və ona dastan qoşdu. Yelenaya görə Troya kimi möhtəşəm bir şəhərin dağılıb məhv olmasına Qərb düşüncə tərzini haqq qazandırır.

Şərq düşüncə tərzində isə bunun əksinin şahidi olur. Anası qızının sevgisini dəstəkləmək əvəzinə, onun zərif, incə olduğunu desə də, Qeysi dəli adlandıraraq ona baş qoşmamağı, hər kəsə heyranlıqla baxmamağı, hər zaman özünü uca tutmağı, öz qədrini bilməyi məsləhət görür.

Nazik bədən ilə bərgi-gülsən,
Əmma nə deyim, ikən yünülsən!
Təmkinini cünunə qılma təbdil!
Qızısan, ucuz olma, qədrini bil!
Hər surətə əks kimi baxma!
Hər gördüyünə su kimi axma!

[Füzuli: 2011, s.55]

Əsərdə Leylinin anası sevgini sanki şərabla bənzədir və bildirir ki, sevgi də şərab kimi insanın halını xoş etsə də, sonralar insanın nüfuzunu yerlə bir edir, kölgə kimi yerlərdə süründürür. Qızının sadələvh olduğunu deyən ana məsləhət görür ki, o, heç kimlə münasibət saxlamasın, adına ləkə gətirməsin. Bu məqamda onu da qeyd edək ki, İslam şərqində qadının namuslu adı hər şeydən uca tutulur və bir Şərq mütəfəkkiri olaraq, Füzuli də bu diskursiv situasiyanı Leylinin anasının vasitəsilə ifadə edir:

Mey gərçi səfa verər dimağə,
Axdığı üçün düşər əyağə.
Sayə kimi hər yerə üz urma!
Heç kimsə ilə oturma, durma!
Sən sadəsən, özgə əhli-neyrəng,
Cəhd eylə, verilməsin sənə rəng

[Füzuli: 2011, s.55]

Ətrafda gəzən söz-söhbət nəticəsində anası Leylinin sevgisindən xəbər tutur və ona qarşı çıxır. Ümumiyyətlə, Leylinin bir oğlanla dostluq etməsini, kiməsə aşiq olmasını qəti şəkildə tənqid edir və deyir ki, aşiq olmaq oğlan işidir, sevmək və bunu etiraf etmək qıza yaraşmaz:

Derlər səni eşqə mübtəlasən,
Biganələr ilə aşinasən.
Sən qandanü eşq zövqi qandan?
Sən qandanü dust şövqi qandan?
Oğlan əcəb olmaz olsa aşiq,
Aşiqlik işi qıza nə layiq?

Bu hissədə onu da qeyd edək ki, Şərq düşüncə tərzində ad-san, ailənin məqamı və onun cəmiyyət tərəfindən necə tanınması xüsusi önəm daşıyır. Bu konseptual düşüncənin məhz bu situasiyada diskursiv ifadəsi zamanı onun şahidi olur ki, Leylinin anası onların ailəsinin bütün cəmiyyətdə ad-san sahibi olduğunu vurğulayır. Leylinin hərəkətini onların ad-sanına,

namusuna ləkə kimi qiymətləndirir. Hətta bu məsələ atasının qulağına çatsa, ona cəza verəcəyinin mütləq olduğunu deyir.

Ey iki gözüm, yaman olur ar!
 Namusumuzu itirmə, zinhar!..
 Biz aləm içində niknamız,
 Mərufi-təmami-xasü amız.
 Neylərsən əgər atan eşitsə?
 Qəhr ilə sənə siyasət etsə?

Anası belə hesab edir ki, qız üçün oxumağı, saymağı bilmək kifayətdir. Bu səbəbdən haqqında gəzən söz-söhbətin birdəfəlik bitməsi üçün ona məsləhət görür ki, məktəbi tərk etsin. Ona bütün günü büt kimi evdə oturmağı məsləhət bilir ki, Leylini heç kim görməsin və beləcə onun adı, Leyli haqqında gəzən bu söz-söhbət hər kəs tərəfindən unudulsun. Sonda isə özünü haqlı sayaraq vurğulayır ki, qız həmişə gizlədilməli və gizlində qalmalıdır:

Minbəd gəl eylə tərki-məktəb,
 Bil əbcədini həmin cədü əb.
 Büt kimi bir evdə eylə mənzil,
 Olma dəxi hər yanayə mail.
 Gərçi adın ola dildə məzkur,
 Görmək səni ola qeyri-məqdur.
 Xoş ol ki, qızı həmişə gizlər,
 Xud gizli gərək həmişə qızlar.

[Füzuli: 2011, s.56]

Füzulinin “Leyli və Məcnun” əsərindən götürülmüş bu parçanı təhlil edərkən belə nəticəyə gəlirik ki, müəllif tərəfindən yaradılmış diskursiv situasiya Leylinin anasının dilindən söylənilən nitqdə (diskurs reprezentasiyasında) öz əksini tapır. Burada gənclərin sevgisinə qarşı çıxan əsas obyekt məhz cəmiyyətdir.

Bu reallığa görə Şərq cəmiyyətində qadın yalnız və yalnız namusludur, başqa cür ola bilməz. Onun təmiz adı ən dəyərli və vacib şey hesab edilir. Qadın sevgisindən isə, ya ümumiyyətlə bəhs olunmur, ya da qadın sevgisi qəbul edilməz hal kimi qeyd edilir. Füzulinin yaratdığı diskursda qadınlara qarşı laqeyd münasibət personajın dilindən söylənilir. Əslində, bütün bunlar həmin dövrün reallığını əks etdirir və həmin cəmiyyətdə baş verir.

Bu fakt bir daha göstərir ki, diskurs reallığı əks etdirmək baxımından yüksək potensiala malikdir. Təbii ki, müəllif əsərdə bu diskursiv situasiyanı təsvir etməklə heç də Leylinin anasının fikirlərini təbliğ etmir. Əksinə, cəmiyyətdə qadınlara qarşı səsləndirilən düşüncə tərzinə qarşı çıxır, qadın azadlığını yüksək dəyərləndirir.

Əsrlər keçsə də, Şərq cəmiyyətində qadınlara qarşı fikirlərdə müəyyən qədər inkişaf sezilsə də, fikrimcə, Füzulinin yaratdığı diskursun reallığı əks etdirmə potensialı müasir dövrümüzdə də öz aktuallığını itirmir. Təəssüf hissi ilə qeyd edək ki, bəzi yaxın və orta Şərq ölkələrində bənzər mənzərələrlə bu gün də qarşılaşmaq mümkündür.

Vilyam Şekspirin başlıca ideyası sevgi və düşmənçilik olan “Romeo və Cülyetta” adlı əsərində isə ailələr arasında qan davası gənclərin birləşməyinə ən böyük maneə kimi göstərilir. Məhz bu səbəbdən Cülyetta Romeoya deyir:

Romeo, nə üçün sən Romeosan?
 Üz döndər adından, əl çək adından.

Yox əgər sən bunu istəmirsənsə,
 Onda gəl and iç ki, sevirsən məni.
 Özüm Kapuletti olmayım heç vaxt.
 Yalnız sənin adın düşməndir mənə,
 Sən özün Montekki deyilsən axı?
 Nə əlin, ayağın, nə qaşın, gözün,
 Nə də ki dünyada insana məxsus
 Başqa heç bir üzvün Montekki deyil.
 Lap başqa ad olsun, adda nə var ki!
 Qızılgülə başqa bir ad versələr,
 Onun gözəl ətri dəyişər məgər?

[Şekspir: 2004, s.54]

Əsərdən verilən bu parçada müəllifin yaratmış olduğu diskursiv situasiya, gənclərin dilindən səsləndirilən fikirlər və hətta müəllifin özü də bu fikirdədir ki, təkcə köhnə münasibət və düşmənçiliyə etiraz etmək azdır. Belə düşmənçilik insanları bölüb ayırmamalıdır, onları birləşdirmək üçün müxtəlif obyektiv və subyektiv səbəblər axtarılıb tapılmalıdır və V.Şekspirin fikrincə, bu səbəblərdən biri də məhz sevgidir.

Füzuli və Şekspir kimi iki dahinin qələmə aldığı əsərlərdə Şərq-Qərb təzadı çox aydın şəkildə nəzərə çarpır. Füzulinin fikrincə, Şərqdə azad sevgi yoxdur və mümkün deyildir. Hər sevginin qarşısında duran bir maneə var. Məsələn, “Əsli və Kərəm” adlı Azərbaycan xalq dastanında sevənləri qovuşmağa qoymayan Qara Keşişdir. Leyli və Məcnunun qara keşişi isə qadın azadlığıdır, daha doğrusu, Şərq qadının azad olma-masıdır.

Qərbdə guya ki, belə bir maneə mövcud deyil. Bu səbəbdən Şekspir bu ülv sevginin qarşısında duran maneə kimi, qan davasına üz tutur. Bu sevginin Qara Keşişi məhz qan davasıdır. Ailələr arasında olan qan davası gənclərin birləşməyinə ən böyük maneə kimi göstərilir.

Hər iki əsərdə son nəticədə Şərq dahisi M.Füzuli və Qərb dahisi V.Şekspir əsl sevginin əlçatmazlığını vurğulayır. Onlardan hər biri öz dövrü və ölkəsi üçün real görünən maneələri dilə gətirir. Büllur qədəhə bənzəyən əsl sevgi real həyatda bu maneə divarlarına dəyib çilikçilik olsa da, oxucu öz xəyalında bu sevənləri birləşdirir. Bədii əsərin yaratdığı diskursiv situasiya qəhərəmanların ölümünü təsvir edir. Oxucunun təfəkküründə isə, müəllif demədən, söyləmədən ifadə etdiyi bir fikir oyanır “əsl sevgi ölümsüzdür!”

İstər Şərq, istərsə də Qərb dünyasına aid olan bu reallıqları bilmədən, real situasiyanı göz önündə canladırmaqdan, yəni diskursu tam bərpa etmədən nə M.Füzulini Qərb dillərinə, nə də V.Şekspiri Şərq dillərinə tərcümə etmək mümkün deyil.

Buraya qədər deyilənlər əsasında belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, diskursiv situasiyalar informasiyanın ötürülməsi və qəbul olunması proseslərində ortaya çıxır. Aktiv kommunikan-tın beynində formalaşan fikir diskursun yaranmasına xidmət edən ilkin qayə və ya məqsəddir. Diskursun yaranması ilə onun nitqə və ya mətnə transformasiyası baş verir. Bu nitqi eşidən və ya mətni oxuyan passiv kommunikan-tın beynində eyni və ya analoji abstrakt təsəvvürlər canlanır. Həmin təsəvvürləri yaradan passiv kommunikan-tın içərisində olduğu (nitqi dinləyərkən) və ya təsəvvüründə canlandığı (mətn oxuyarkən) diskursiv situasiyalardır.

Danışan şəxs baxımından nitqi və ya mətni yaratmağa xidmət edən əsas linqvo-psixoloji proses diskursdur. Dinləyən şəxs baxımından isə, nitq və ya mətnə transformasiya olunmuş

diskurs onun beynində abstrakt obrazlar silsiləsinin yaranması ilə, başqa sözlə desək, diskursiv situasiyanın formalaşması ilə nəticələnən, amma əks ardıcılıqla cərəyan edən analoji prosesdir.

Buradan da belə bir yekun nəticəyə gəlmək mümkündür ki, diskursun bərpası prosesində əsas rol məhz passiv kommunikantın üzərinə düşür. Hətta belə də deyə bilərik ki, diskursun bərpası dinləyən şəxsin fərdi yaradıcılığıdır. Elə bu səbəbdəndir ki, çox vaxt tərcümə prosesi əsər müəllifinin yaradıcılığında az əhəmiyyət daşımayan analoji proses hesab edilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev Ə.Ə. Aktual üzvlənmə, mətn və diskurs. Bakı: Zərdabi LTD MMC, 2011, 272 s.
2. Dilçilik İnstitutunun əsərləri N1. Elm və Təhsil. Bakı, 2018, 259 s.
3. Əsgərov M.B. Linqvo-psixoloji vəhdət nəzəriyyəsi. Elm və Təhsil. Bakı, 2015, 192 s.
4. Əsgərov M.B. Mühazirə materialları. BAAU Elmi kitabxanası, qovluq 2, 2019.
5. Füzuli M. Məhəmməd Füzuli. Əsərləri. II cild. Bakı, "Şərq-Qərb", 2005, 336 s.
6. Şekspir. V. Seçilmiş əsərləri. I cild. Öndər nəşriyyatı. Bakı, 2004, 736 s.
7. Dijk T.A. van. Society and Discourse. How Social contexts control text and talk. Cambridge: Cambridge University Press, 2009, 283 p.
8. Enkvist N.E. Thoughts about Discourse Comprehension. // Alternation vol.4, Durban: University of Durban Westville, 1 January 1997, 170 p.
9. Harris, Z. S. Discourse analysis. Language, 1952, 280 p.

Sevinj ISMAYILOVA

REFLECTION OF REALITY IN DISCOURSE

SUMMARY

In recent years, the number of articles devoted to linguistic and psychological problems of language is growing rapidly. Because they already accept and confirm that language is a linguistic and psychological phenomenon. In this article, on the one hand, the linguistic and psychological nature of the discourse is described, and on the other hand, the possibilities of reflecting reality in the discourse are studied. When explaining and commenting on all these questions, reference is made to the initial criteria and norms of cognitive linguistics, as well as to the theory of linguistic-psychological unity, which is one of the newest theories created in this direction.

Key words: *discourse, reality, element, subject, communicator, transformation.*

Севиндж ИСМАИЛОВА

ОТРАЖЕНИЕ РЕАЛЬНОСТИ В ДИСКУРСЕ

РЕЗЮМЕ

В последние годы стремительно растет количество статей, посвященных лингвистическим и психологическим проблемам языка. Потому что уже все принимают и подтверждают, что язык есть лингвопсихологическое явление. В данной статье, с одной стороны, описывается лингвистическая и психологическая природа дискурса, а с другой стороны, исследуются возможности отражения действительности в дискурсе. При объяснении и комментировании всех этих вопросов делается ссылка на исходные критерии и нормы когнитивной лингвистики, а также на теорию лингво-психологического единства, которая является одной из новейших теорий, созданных в этом направлении.

Ключевые слова: *дискурс, реальность, стихия, субъект, коммуникант, трансформация.*